

ВІРА, РОЗУМ І ХРИСТИЯНСЬКА РЕЛІГІЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Васильєва І.В. (м. Київ)

Анотації

Стаття присвячена аналізу головних аспектів розуму, віри і християнської релігії; висвітленню взаємозв'язку віри, розуму і християнської релігії; протиставленню віри і розуму; розкриття феномена філософського пізнання світу та його специфічних особливостей; відзначається, що пізнання містить у собі певні моменти віри, віра обов'язково містить процеси споглядання, пізнання та їх результати

The article is dedicated to the main aspects of ratio, believe and the Christianity religion. highlighting the relationship of faith, reason and the Christian religion, faith and reason contrast, disclosure of the phenomenon of philosophical knowledge of the world and its specific features, observed by that knowledge contains some moments of faith, faith must include the processes of perceptions, knowledge, and their results

Ключові слова

Вступ

Сучасний світ постійно демонструє нам безперервний діалог, який відбувається не тільки в Церкві й культурі, але й в свідомості кожної людини. Самі умови української історії, великі досягнення світової й української культури постійно актуалізують питання про взаємодію віри і знання в кожній людині. Відкриття та осмислення самого феномену діалогу як необхідного елемента духовності людини і культури – справа достатньо пізня, що пов'язана зі сприйняттям соціальних, духовних та інтелектуальних зрушень ХХ ст.

Мета статті:

- обґрунтувати взаємозв'язок віри, розуму і християнської релігії;
- прокоментувати соціальний феномен віри, розуму і християнської релігії;
- дати аналіз протиставлення віри і розуму;
- розкрити феномен пізнання світу та його специфічні особливості.

Обговорення проблеми

Ця проблема розглядалась у працях таких відомих дослідників як С.Аверінцев, М.Бахтін, А.Блум, М.Бубер, Е.Левінас, О.Мень, Г.Померанц, Д.Станілоє, В.Табачковський та ін. Уся ретроспектива і, навіть, перспектива історії людського духу перебудувалася у ХХ ст. у

інших формах, поняттях та структурах; прояснилося те, що постало, як у тексті Євангелія від Луки «єдиним на потребу» (10:42). Почався «тяжкий шлях до діалогу» (О.Мень). Відбулося те, що називають відкриття істин, що відомі від давніх здавен, у часи таких відкриттів відбувається переосмислення свого життя, своєї віри, свого внутрішнього досвіду. Такий внутрішній досвід «проходить» по трьом сферам людської дійсності – це мислення, релігія, мистецтво. Що стосується мислення, то новий підхід до діалогічного ґрунту рефлексивності людини відкрив процес існування запитування у самій людині, особливої уваги до Іншого, до слів і думок людини, яка не схожа на мене. Величезна робота М.Бахтіна над текстуальними структурами творів Ф.Достоевського обґрунтувала це відкриття.

У світлі нового підходу і релігія виявляється не тільки вмінням висловитися, але й вмінням прислуховуватися, релігія є установкою душі людини на те, щоб слухати, почути та відчути. Світ, у який приходить людина, наданий їй як *людині*, тобто як конечній, смертній, але такій духовній істоті, яка мислить і вірить, любить і сподівається, страждає і прощає. Світ і виступає для людини, якщо уважно придивитися до її зовнішнього і внутрішнього досвіду, не тільки як світ моністичний, матеріальний, не як світ дуальний – з одного боку, матерія, а з іншого – енергія та смисли, але як світ у вигляді тріади: матерія – енергія – смисли.

Йдеться про те, що досвід теоретичної і практичної діяльності і водночас – досвід віри надають нам можливості для того, щоб розмістити ці три категорії у певній ієрархічній послідовності. Так, у більш складному контексті сучасної думки, сучасної науки ми пригадуємо аристотелевсько-томістське вчення про форми, які дуже складно і у протиріччях організують, одухотворяють собою внутрішню динаміку буття. Енергійність, тобто процес дії форм і програм, що є носіями певних смислів, на світ матеріальний, світ речей, процес осмислення речей, – така енергійність є посередницею між смислами і матерією, вона сама внутрішньо перетворюється у процесі цього посередництва. Складність, багато-значущість і багатство цих перетворень маніфестують собою силу, багатообразність і біль самого буття, любов і відчуженість буття. Не можна принижувати біблійну звістку до рівня настанови, думка людини, яка вірить і філософує, повинна прийняти цю звістку не як примушення, але як пошук. Можливо, що і як благодатну надію, яку людина заслуговує і набуває завдяки своїй моральності, людина заслуговує і на любов. Справа в тому, що світ істини, а для віруючої людини – це світ Біблії (йдеться про християнство), є не тільки високим, але й вічно відкритим світом, світом, що звертається до нас, прагне співбесіди з людьми, вічно очікує людських відгуків, які не завжди є адекватними і мають характер уривків. Світ Біблії – це не статичний світ, він не є субстанціональним, він є вищим за

визначення, він насичений людською проблематикою і тому є світом історичним. Біблійний світ виростає у Христі через людей, через людську історію.

Той рівень співбесіди, надії, вимогливості та заклику, коли смисли Біблії не мають вже можливості управляти людьми як безособовими об'єктами, хоча люди самі, завдяки власному свавіллю, власній впертості переводять себе на рівень об'єктів [4, с.130 – 132]. Людина не може бути об'єктом, таке переведення означає заперечення відкритості, самодостатності і свободи людини. Водночас, - це є і свідченням нашої втаємниченої діалогічної глибинності, запереченням здатності людини почути і біти почутою, здатності людини висказати щось своє, неповторне, але таке, що має відгук в інших серцях. Саме цього чекають від людини - Універсум і люди, котрі знаходяться і близько, і далеко. Смисли Біблії не можуть нав'язати людській свідомості або людському серцю ані інквізиція, ані будь-якісь установи, ані родина. Ці смисли можуть або зустрітися з людиною, або – ні. Одухотворення й надає людині справжню гідність, початок Царства Божого (Вол. Соловійов) нашим думкам, комунікативній практиці, життю - споглядальному і молитовному. Завдяки цим внутрішньо насиченим просторам діяльності людини цінність і гідність надаються усій людській дійсності і, навіть, деяким суспільним інституціям.

У Одкровенні (П'ятикнижжя Мойсея; перші положення Іоанна Богослова) нам надається звістка (на початку: *be-reschit, en arche*) неосяжного, необмеженого смислу всього Всесвіту, смислів, що знаходяться в самих людях.

Внутрішній порядок нашого мислення – це тріада, яка була описана у різній термінології Августином, І.Кантом, Гегелем, О.Кантом, Вол. Соловійовим, С.Булгаковим, Г.Сковородою, П.Юркевичем та ін. мислителями. І тріада, і надана нашому мисленню інтуїція певної ієрархії буття, - все це, у тій або іншій мірі, й спрямовує людину до біблійної символіки, а з нею й до біблійної звістки. І біблійне Одкровення, і культура філософських розмислів мають власне обґрунтування і свідчать про певний порядок самого буття.

Слід підкреслити, що цей порядок не є порядком взагалі, порядком безособовим, йдеться про те, що крізь кожну людину він проходить, з кожною людиною є пов'язаним. Але виникає наступне питання: як побудувати такий порядок у своєму внутрішньому світі, як співвіднести власне «я» з ним? В такий спосіб, виникає проблема вибору перед кожною людиною – це вибір, на думку Тертулліана і Л.Шестова, між Єрусалимом і Афінами, між приматом віри і філософування, між внутрішнім пріоритетом *credo* або *cogito*. Це і є два різних, але невіддільних підходи до буття. І якщо традиція філософування є свідченням «*cogito, ergo sum*» - «Я думаю, отже, Віра, розум і християнська релігія: соціально-філософський аналіз

існую», то і віруюча людина має право на «Credo, ergo sum» - «Я вірую, отже існую». Без думки, без віри буття як таке не сприймається і не є внутрішньо достовірним. Відомий французький мислитель ХХ ст. Ж.Батай у праці «Внутрішній досвід» зазначає: «Інтуїція Декарта обґрунтовує дискурсивне знання. І безперечно, що оскільки дискурсивне знання встановлено, «універсальна наука», *проект* якої встановив Декарт і яка тепер посідає настільки важливе місце, що може і не знати про інтуїцію, яка розташована на її початку... Декарт вважав метою філософії «ясне і певне знання того, що є корисним для життя», але у нього мета була невіддільною від основи. Отже, поставлене питання стосується *цінності* розумного знання. Якщо воно є чужим для своєї початкової інтуїції, тоді воно є знаком і справою діючої людини. Але з точки зору осягнення буття – що воно? воно не має смислу» [2, с.237].

Протиставлення віри і розуму – це не нова позиція, а у ХХ сторіччі це протиставлення відбулося зі знаком діаметрально відмінних цінностей, ніж, наприклад, у Карнапа, Аєра і Вітгенштайна. Це протиставлення спиралося на античні, ще парменідового походження опозиції *doxa* – діалектика, *phronesis* – пізнання, на романтичні та неоромантичні протиставлення почуттів – розумові, аналітичні та герменевтичні розрізнення знання «що» і знання «як». Віра виявилася не належною розуму, віра – це уява, відчуття, чутливість, це – стан людини, ніж галузь її діяльності, яка керується раціонально-емпіричними аргументами. Помітна і дуже наголошувана у цьому варіанті асиметрія між філософуванням і вірою пов'язана з висуванням на передній план різниці між суб'єктом, який знаходиться у сфері зацікавлень їх обох. У філософуванні – це суспільний або громадський суб'єкт, з точки зору віри – суто індивідуальний і «позиційований» [7], тобто суб'єкт, який не промовляє нізвідки. Така помітна неспівмірність обох цих суб'єктів є для цього варіанту принциповим питанням, яке має вирішальне значення для пріоритету знання, але не віри.

Що стосується антитези «Афіни – Єрусалим», антитези віри і філософування, то вона є важкою для тих людей, у внутрішніх світах яких суттєвими є не стільки конфлікти, оскільки взаємозв'язок, взаємозалежність філософування і віри, розуму і емоцій. Та віруюча людина, для якої важливою є думка, не може забути «Афіни».

Віра є свідченням буття (всезагального і творчого буття Божого, а завдяки Ньому буття і світу, буття людини), вона приходить до людини через вічно невизначені слова і образи Одкровення. Слід погодитися з визначенням віри, яке дає відомий російський дослідник С.Аверінцев у словнику «Софія – Логос»: «Віра, у деяких релігійних системах є центральною світоглядною позицією і одночасно психологічною установкою, яка включає. По-перше, прийняття певних тверджень (догматів), наприклад. про буття і природу Божества, про

те, що є благом і злом для людини і т.п., і рішучість дотримуватися цих догматів всупереч усім сумнівам (що визнаються як «спокуси»); по-друге, особиста довіра до Бога як устрої теля життя віруючого, його керівника, помічника і спасителя у всіх конкретних ситуаціях, який надсилає страждання і пред'являє складні вимоги для блага самого віруючого; по-третє, особисту вірність Богові, для «служіння» Котрому віруючий віддає себе...» [1, с. 50]. Філософування, по суті, означає те саме свідчення, але із зануренням у нестійкі, але внутрішньо необхідні дані власної свідомості, при спробі побудувати ці дані у мовних символах теоретичного дискурсу. Філософія обіймає дослідження суспільних умов появи, функціонування людського мислення і змін у ньому. Усвідомлення впливу суспільства на формування людського мислення можна знайти у працях Платона і Аристотеля. Це пов'язано з тим, що відбувалася еволюція афінського суспільства. Тогочасна спільнота, яка була сформована на основі спільної міфології й релігії, почала розкладатися і розшаровуватися. Наслідком цього розпаду стало відокремлення предмету від знання про нього, відбулося відокремлення теоретиків. Для Платона істина, добро і краса - це світ ідей, який має свої достатньо обмежені прояви у світі дійсності, у матеріальному світі.

Досвід філософування і досвід віри – взаємодоповнюють, взаємонасичують одне одного, але можуть знаходитися і в конфліктній ситуації. Віра і розум не можуть не перетинатися, але й замінити одне одного – теж не можуть. Тим більше, що вони мають взаємозацікавленість. І знову-таки слід згадати відомого російського філософа Вол. Соловйова, що в ті часи, коли людський дух постає об'єктом переслідування або, як і в наші дні, об'єктом зневаги і негативізму, тоді у такі часи «віруючі... за необхідністю стають мислячими» [6, с. 740]. Трагізм філософії у тому, що і сама філософія, і філософ – не є соціально захищеними, водночас релігія і наук – захищені, тому що вони виконують певне соціально значуще завдання, за ними знаходяться спільноти, які їх захищають. Філософія у соціальному контексті є беззахисною, філософія є особистісною, за нею не знаходяться якісь колективи або спілки, спільноти.

Окрім того, філософія не повинна виконувати соціальні замовлення, вона – не соціальна, а персоналістична, вона приречена до самотності. Головним завданням філософії є виявлення і розкриття сутності людини, смислу її життя та долі. Філософія – антропологічна, вона визначає процес пізнання, суб'єктом якого є людина як цілісність. Тим феноменом, який відрізняє філософування від науки і релігії є філософське пізнання, у якому діють три начала – людина, Бог, природа, у пізнанні взаємодіють людська культура, Благодать Божа і природна необхідність. Процес пізнання є процесом активним, філософський процес пізнання, взагалі, визначає сутність філософії. Філософське пізнання – це творче усвідомлення значення

Віра, розум і християнська релігія: соціально-філософський аналіз

та смислу людського життя. Пізнання – це також прояв гуманізму у глибинному онтологічному сенсі цього слова. Можна виділити такі рівні пізнання і, в такий спосіб, рівні гуманізації. Перший рівень – це міфологічне пізнання, людина на цьому рівні є включеною до природи, а природа «містить» у собі людину. Другий рівень – це пізнання релігійне, коли людина виступає образом і подобою Бога, а Бога є її обмежувачем у моральнісному вимірі. Третій рівень – це філософське пізнання – це прагнення розкрити таємницю буття людини, її життя у світі, її ставлення до самої себе, до інших людей, до Бога і світу. Четвертий рівень – це наукове пізнання, пізнання світу і людини завдяки експериментам, дослідам, перевірка існуючих теорій і гіпотез. У науці, як і в інших видах пізнання обов'язково є присутніми дві компоненти – і раціональна, і емоційна. У філософському пізнанні головною і єдиною є людина як цілісність, тому обов'язково повинна бути віра як те внутрішнє джерело, що насичує філософування. Людина сама є таємницею (Ф.Достоєвський), але вона і опинилася перед таємницею самого буття, перед таємницею Бога. Ці таємниці неможливо розкрити раціонально, вони відкривають людині завдяки інтуїції або Одкровенню. В такий спосіб, можна побачити, що і проблематика і віри, і розуму є спільною – це людина, світ, Бог. Але ці галузі людського пізнання і людської віри є різними у своїх методах і своїх акцентуаціях. Безперечно, що у повсякденному досвіді, у повсякденних пошуках ця різниця може бути окреслена не зовсім чітко. Одні й ті самі дані буття будуються на переживаннях, осмислення та узагальненні, вони, у деяких випадках, перехреснюються одне з одним, є сопричетними і соприсутніми.

Пізнання містить у собі певні моменти віри, віра обов'язково містить процеси споглядання, пізнання та їх результати. Для того, щоб вірити – слід знати про те, у що я вірю. Знаки і прояви буття провокують, насичують як пізнання, так і віру. Окрім того, вирішення проблеми сутності людини завжди пов'язано з проблемою смислів буття. Так, відомий російський філософ М.Лосський зазначає, що головне завдання полягає у тому, щоб розробити теорію щодо буття, при цьому саме буття слід вважати єдиним цілим, що спирається на все розмаїття людського досвіду.

Будь-яка філософська система, яка поставила перед собою мету досягнути таємничу сутність буття, як наголошує мислитель, повинна керуватися принципами християнської релігії. У праці «Історія російської філософії» М.Лосський наголошує, що християнські системи російських мислителів є реалістичними, такими, що досліджують, вивчають конкретне буття як основу дійсності [5, с. 516 – 517]. Так, філософ виявляє наявність чіткої буттєвої межі між Богом і світом, Творцем і творінням. В такий спосіб, він затверджує позицію теїзму – Бог є надсвітовою, над системною істотою, яка відкривається у релігійному досвіді як Бог живий, як найдосконаліший Бог, як

абсолютна повнота буття і нескінченне благо. Сучасна російська дослідниця М.Бурова у праці «Онтологічна проблематика російської релігійної філософії ХХ ст.» погоджується з положенням М.Лосського і підкреслює, що для релігійної філософії важливим є поєднання філософської й теологічної термінології, раціональної й ірраціональної установок з обов'язковим урахуванням культурних і національних традицій, тобто необхідно розглядати проблеми буття, віри й пізнання у просторі та часі [3, с. 6 – 7].

Але питання щодо «ладанки Паскаля» залишається відкритим і тут не йдеться про альтернативу двох Богів (Бога філософів та учених і Бога Авраама, Ісака і Іакова), але залишається питання про два підходи до реальності Єдиного і Триєдиного Бога, про такі підходи, які є різними, але взаємозалежними в аспекті Його сприйняття людським духом.

Отже, обидві галузі, умовно їх можна назвати двома «мовами» людського духу є неподільними у своєму началі. Основою пізнання є робота з зовнішніми даними людського досвіду, впорядкуванням першопочаткової інтуїції людини, з даними думки людини і, в кінцевому рахунку – робота з думками людини як такими. Водночас тут можна провести кордон між наукою і філософуванням, якщо перша досліджує об'єкти, то філософування, у більшій мірі, досліджує мислення як таке і мислення між людьми.

Грунтом віри є побудова слідів, знаків, фрагментів нашого досвіду, але не в плані їх теоретичного осмислення, але в аспекті їх прагнення до духовності, до духовного джерела. Іншими словами, розум і віра – це осмислення і благоговіння. Так, відомий російський філософ М.Бердяєв вважав, що Бог знаходиться «по той бік добра і зла», а поцейбічний світ – це світ гріховності та злочинності. Тоді й виникає питання: якою може бути віра людини? чи може вона існувати у такому гріховному світі? і, якщо віра існує, то завдяки чому і для чого?

Фактично, російський філософ не пропонує ніяких дійсних шляхів для подолання зла, крім одного – віри людини і на цьому ґрунті її внутрішнього вдосконалення, «духовної напруги» людини, перетворення і прориву до нового «єону», у якому зла не буде. При цьому російський філософ підкреслює, що етика – це наука про цінності, але цінності не надаються пасивно-об'єктивно, цінності творяться людиною і Богом. Смысл цінностям надає страждання, а страждання надає смысл християнська релігія, оскільки вона робить його можливим через таємницю Хреста. Тобто, віра і страждання християнина, на думку М.Бердяєва, є вільним прийняттям Хреста. Християнська релігія затверджує просвітлене життя для віруючої людини, а будь-яке життя в світі – це несення Хреста. Людина мусить нести не тільки свій Хрест, але і Хрест близьких їй людей. Фактично, у християнській релігії, як у іудаїзмі й ісламі, поняття «віри» співпадає з Віра, розум і християнська релігія: соціально-філософський аналіз

самим поняттям «релігія», у деяких випадках вислови «християнська релігія!» і «християнська віра» використовуються як синоніми.

Висновки

Необхідно наголосити, що аналіз індивідуального досвіду і досвіду комунікативного, аналіз їх розгортання і можливих занепадів у їх духовній історії є свідченням того, що неможливо вірити, якщо ти не мислиш, неможливо пізнавати, коли в твоїй душі немає благоговіння. Але кожна людина протягом свого життя ставить питання про пріоритетність або віри, або розуму, хоча завжди історія є підтвердженням їх взаємної додатковості, взаємозалежності.

Процеси пізнання пов'язані з благоговінням – це може бути благоговіння перед красою, перед істиною, перед життям, перед світом та ін. Але, водночас є зрозумілим й те, що важко відчувати благоговіння перед третім законом Ньютона. І, якщо зробити основою віри якісь догмати та їх інтерпретації, тоді це вже буде раціоналізація віри, віра буде знаходитися поза людською фантазією, вигадкою, інтуїцією. Філософія – це особливий вираз величного людського дару усвідомленої любові. Такий підхід висвітлений і у Августина, Томи Аквіната, Паскаля, Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича, Володимира Соловйова та в працях багатьох інших мислителів різних часів і різних народів.

Перспективи подальших досліджень:

- концептуальний аналіз взаємовідношення віри, розуму і пізнання.

Джерела

1. Аверинцев С.С. Вера./С.С.Аверинцев. Софія – Логос. Словник. – К.: Дух і Літера, 1999. – с. 50.
2. Батай Ж. Из «Внутреннего опыта»./ Ж.Батай. - // Танатография Эроса. Жорж Батай и французская мысль середины XX века. – СПб.: МИФРИЛ, 1994. - с.223 – 244.
3. Бурова М.Л. Онтологическая проблематика русской религиозной философии XX века. – СПб.: Алетейя, 2006. – 193 с.
4. Гершензон М.О. Ключ веры. /М.О.Гершензон. – Избранное. – В 4-х т. – Т.4. – Иерусалим: Gesharim, 2000. – 178 с.
5. Лосский Н.О. История русской философии. / Н.О.Лосский. – М.: Высшая школа, 1991. – 559 с.
6. Соловьев В.С. Три розговора о войне, прогрессе и конце всемирной истории. / В.С.Соловьев. Соч. в 2-х т. – под ред.. А.Ф.Лосева и А.В.Гулыги. – Т.2. – М.: Мисль, 1988. – с.635 – 763.
7. Positioning Theory: Moral Context of Intentional Action. / ed. R.Harre, L.van Lahgenhove. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – p. 189 – 190.

Стаття надійшла 27.02.10 р.